

Magdalena BEDNARCZYK

Uniwersytet Jagielloński

Klasyfikacje wykrzykników w badaniach polskich i niemieckich

Abstract:

Classifications of Interjections in Polish and German Linguistics

The aim of the article is to present the differences in the classifications of interjections in Polish and German linguistics. In the first part of the article classifications based on morphological, syntactic, semantic, and pragmatic criteria are discussed. The examples of interjections in the classifications are given. In the second part similarities and differences in the attempts to classify interjections as parts of speech in Polish and German are described. Special focus of this part is put on the inclusion of interjections into the category of particles. Practical implications of acknowledging different classifications are suggested.

Wykrzykniki są jednostkami występującymi głównie w języku mówionym (zob. Duden 2006: 604, K. Ehlich 1986: 3, J. Schwitalla 2003: 156). Z tego powodu dopiero od końca lat 60. XX wieku, w okresie większego zainteresowania językoznawstwa analizą tekstów mówionych, zaczęto częściej podejmować próby systematycznego ujęcia jednostek w obrębie tej kategorii. Należy zauważyć jednak, że propozycje językoznawców często stoją ze sobą w sprzeczności, odnosząc się do różnych kryteriów podziału jednostek omawianej klasy. Żadna z klasyfikacji wykrzykników zaproponowanych w ostatnich dziesięcioleciach nie została dotychczas uznana za wyczerpującą i powszechnie obowiązującą.

Przedmiotem artykułu są klasyfikacje wykrzykników w językoznawstwie polskim i niemieckim, w ujęciu części mowy, a nie wypowiedzi eksklamacyjnych. W związku z tym nie będą analizowane kryteria odróżniające wykrzykniki od interiekcji, wykrzyknień czy eksklamacji. Ze względu na heterogeniczność omawianej klasy jednostek wyodrębnia się w literaturze różne klasyfikacje, oparte na nieprzystających do siebie założeniach teoretycznych oraz arbitralnie przyjmowanych przez autorów kryteriach. W zależności od ich doboru można wyróżnić klasyfikacje opierające się na kryterium morfologicznym, syntaktycznym, semantycznym oraz pragmatycznym. Rozważania mają na celu dyskusję klasyfikacji wykrzykników w badaniach polskich i niemieckich w oparciu o wyżej wymienione kryteria, porównanie sposobów ujmowania omawianej klasy jednostek, a także wskazanie implikacji praktycznych w odniesieniu do stanu badań nad wykrzyknikami w językoznawstwie polskim i niemieckim.

Podstawowego podziału wykrzykników na prymarne (*primäre Interjektionen*) i sekundarne (*sekundäre Interjektionen*) dokonał w 1900 roku niemiecki psycholog i filo-

zof Wilhelm Wundt (1904: 307–309). Wykrzykniki prymarne określa się w polskiej terminologii językoznawczej również mianem właściwych, pierwotnych lub niemotywowanych historycznie, natomiast wykrzykniki sekundarne mianem wtórnych, pochodnych, skonwencjonalizowanych lub motywowanych historycznie (zob. J. Czochralski 1994: 324, M. Grochowski 1988: 86). Przedstawiony przez W. Wundta podział zakłada zróżnicowanie wykrzykników ze względu na budowę morfologiczną. Ponieważ określenia prymarny i sekundarny odnoszą się głównie do badań diachronicznych, w dzisiejszej terminologii stosuje się określenia prosty (*einfach*) i złożony (*komplex*) (Duden 2006: 605–606). Uważa się, że wykrzykniki proste nie wykazują podobieństwa do innych jednostek leksykalnych, w przeciwieństwie do wykrzykników złożonych, które tworzą struktury leksykalne składające się z pojedynczych wyrazów lub nawet grup wyrazów (zob. J. Czochralski 1994: 324, Duden 2006: 605–606).

Kryterium uwzględniające złożoność budowy wykrzykników stanowi jedną z wielu możliwych podstaw klasyfikacji tej kategorii. Kolejni badacze podejmujący problematykę wykrzykników nie tylko proponowali własne kryteria podziału, ale też posługiwali się właściwą sobie terminologią. Sprawia to, że zestawienie pojęć jest trudne i często wymaga uprzedniego dookreślenia znaczenia poszczególnych terminów.

We współczesnym językoznawstwie polskim najbardziej znana jest klasyfikacja wykrzykników opracowana przez Macieja Grochowskiego. Autor (M. Grochowski 1997: 12–14) definiuje wykrzykniki jako leksemy nieodmienne, funkcjonujące samodzielnie jako wypowiedzenia oraz niezależne od kontekstu werbalnego. Definicja ta jest oparta na klasyfikacji funkcjonalnej (syntaktycznej) polskich leksemów, sformułowanej przez Romana Laskowskiego. Wykrzykniki według R. Laskowskiego (1984: 30–31) to leksemy asyntagmatyczne, tj. wyrażenia funkcjonujące prymarnie jako samodzielne wypowiedzenia, nie wchodzące w związki syntaktyczne z innymi elementami tekstu, np. *hej*, *bęc*, *halo*, *bzz*, oraz niekontekstualne, tj. nie implikujące istnienia tekstu, mogące samodzielnie stanowić pełny tekst, np. *uwaga*, *psst*, *brzęk*. R. Laskowski wyróżnia jedynie dwie podklasy wykrzykników, tj. apele i onomatopeje. „Pierwsze mogą sekundarnie łączyć się z formami trybu rozkazującego (*Halo*, *poczekajcie!*) i z formą wołacza (*Uwaga*, *ojcze!*). Drugie sekundarnie występują w funkcji członu głównego wyrażenia zdaniowego w typie: *Dziecko bęc jak długie*, *Kula tylko bzz koło ucha* (*ibid.* s. 31). W klasyfikacji M. Grochowskiego (1997: 14) wyróżnione zostały natomiast cztery podklasy wykrzykników: wykrzykniki prymarne, inaczej właściwe, np. *ach*, *ej*, *fuj*, *uf*, parentetyczne, np. *cholera*, *kurwa*, *psiakrew*, *rany boskie*, onomatopeiczne, np. *bzz*, *bęc*, *chaps*, *hubu-du*, *pac*, apelatywne, np. *huzia*, *jazda*, *precz*, *won*, *wara*. Dwie pierwsze podklasy funkcjonują wyłącznie jako samodzielne wypowiedzenia, tj. wypowiedzenia jednoskładnikowe, natomiast dwie ostatnie podklasy mogą funkcjonować również jako składniki wypowiedzeń wieloelementowych. Wykrzykniki parentetyczne, w odróżnieniu od wykrzykników właściwych, mogą zajmować dowolną pozycję w zdaniu, do którego są wtrącane, bez naruszenia reguł dotyczących szyku wyrazów w zdaniu. Różnica pomiędzy wykrzyknikami apelatywnymi a onomatopeicznymi polega na tym, że wykrzykniki apelatywne, w przeciwieństwie do wykrzykników onomatopeicznych, nie mogą stanowić członów konstytutywnych zdań oznajmujących. M. Grochowski (1988: 85) zwraca jednak uwagę na fakt, iż klasyfikacja wykrzykników oparta wyłącznie na kryterium syntaktycznym jest niewystarczająca dla pełnego

opisu omawianej klasy i powinna zostać poprzedzona rozróżnieniem na podstawie kryterium semantycznego. Problem z uwzględnieniem tego postulatu wiąże się z faktem, że nie wszystkie elementy klasy wykrzykników mają znaczenie (*ibid.* s. 90). Jednoznacznie przypisuje się reprezentację semantyczną wykrzyknikom apelatywnym i onomatopeicznym, czego nie można jednak z całą pewnością stwierdzić w odniesieniu do wykrzykników właściwych i parentetycznych (M. Grochowski 1992: 158).

Klasyfikację wykrzykników w oparciu o kryterium semantyczno-pragmatyczne przedstawiła Anna Wierzbicka (1991: 291–326), wyróżniając wykrzykniki emocyjne (*emotive interjections*), wolitywne (*volitive interjections*) i kognitywne (*cognitive interjections*). Według autorki wszystkie wyróżnione podklasy wykrzykników posiadają reprezentacje semantyczne i dzielą się ze względu na zawartość w znaczeniu następujących komponentów: czuję coś (*I feel something*), chcę czegoś (*I want something*), myślę coś (*I think something*) lub wiem coś (*I know something*). Znaczenie wykrzykników emocyjnych zawiera komponent *czuję coś*, natomiast znaczenie wykrzykników wolitywnych zawiera komponent *chcę czegoś* oraz wyklucza zawartość komponentu wykrzykników pierwszej z wymienionych podklas. Z kolei znaczenie wykrzykników kognitywnych zawiera komponent *myślę coś* lub *wiem coś* oraz wyklucza zawartość komponentów dwóch pozostałych podklas wykrzykników. W obrębie wykrzykników emocyjnych autorka wyróżnia wykrzykniki służące do wyrażania wstrętu i podobnych odczuć (*interjections of 'disgust' and similar feelings*), np. *fu, fe, tfu*, oraz wykrzykniki uniwersalne (*'general purpose' interjections* lub *all-purpose interjections*), np. *oj, och, ach*. W ramach wykrzykników wolitywnych mieszczą się wykrzykniki służące do wyrażania woli wobec ludzi i wobec zwierząt (*interjections directed at people and at animals*), np. *pst, precz, hop, hej* oraz *kici kici, wio*. Autorka podkreśla także właściwość wykrzykników kognitywnych, które nie dzielą się na dalsze podklasy, ale względnie często wykazują formy homonimiczne z wykrzyknikami emocyjnymi, np. *aha, oho, o*. Homonimy te należą jednak do różnych podklas wykrzykników.

W językoznawstwie niemieckim najczęściej klasyfikuje się wykrzykniki na podstawie budowy morfologicznej, stosując klasyczny podział na wykrzykniki prymarne i sekundarne, tj. proste i złożone. Zainteresowanie badaczy w mniejszym stopniu skupia się na próbach stworzenia nowych klasyfikacji wykrzykników, dyskutowana jest natomiast ich zdolność do samodzielnego funkcjonowania jako ekwiwalentów zdania lub wyrażenia (zob. U. Engel 1999: 1176–1179, U. Engel 2009: 439–441, G. Helbig/J. Buscha 2001: 440–442), czy jako samodzielnich tekstów (por. J. Trabant 1983: 71). Inne stanowisko dotyczące funkcjonowania wykrzykników zajmuje Gisela Zifonun (1997: 62), według której wykrzykniki stanowią jednostki samodzielnie funkcjonujące na płaszczyźnie dyskursu. Należą one bowiem zdaniem autorki nie do części mowy, lecz do tzw. jednostek interaktywnych (*interaktive Einheiten*).

W najbardziej znanej gramatyce opisowej języka niemieckiego „Duden” (2006: 604–606) przedstawiona została klasyfikacja, rozszerzająca podstawowy podział wykrzykników na proste i złożone. Punktem wyjścia tej klasyfikacji jest kryterium morfologiczne, do rozróżnienia kolejnych podklas wykrzykników służy natomiast kryterium pragmatyczne. W obrębie wykrzykników prostych wyróżniono wykrzykniki prototypowe (*prototypische Interjektionen*), pełniące funkcję ekspresywną, np. *au, ach, hm*,

igitt, juhu, oraz wykrzykniki apelatywne (*Appellinterjektionen*), pełniące funkcję apelatywną, np. *pst, kscht, he, hoi*.

Wykrzykniki złożone podzielone zostały natomiast na wykrzykniki parentetyczne (*parenthetische Interjektionen*), do których zaliczane są głównie przekleństwa i wulgaryzmy, np. *oh Gott, Mann, verdammt*, oraz tzw. wykrzykniki odczasownikowe (*Inflektive, Lexeminterjektionen, deverbative Interjektionen*), składające się z rdzeni czasowników pozbawionych końcówek fleksyjnych, np. *seufz, staun*. Uważa się, że wykrzykniki reprezentujące ostatnią z wymienionych podklas są charakterystyczne przede wszystkim dla języka komiksu (Duden 2006: 606).

O wiele bardziej rozbudowaną klasyfikację wykrzykników przedstawia Armin Burkhardt (1988: 53–61). Autor ten również przyjmuje klasyczny podział zaproponowany przez W. Wundta, rozszerzając go o kolejne podklasy. W swojej klasyfikacji dzieli on wykrzykniki prymarne na pięć podklas: wykrzykniki podstawowe (*basale Interjektionen*), dźwiękonaśladowcze (*schallnachahmende Interjektionen*), ikoniczne (*ikonische Empfindungswörter*), pozorne (*Schein- lub Semiinterjektionen*) oraz kompozycje z wykrzykników podstawowych (*Kompositionen aus basalen Interjektionen*); natomiast wykrzykniki sekundarne na cztery podklasy: wykrzykniki odczasownikowe (*deverbative Interjektionen*), leksykalne, inaczej frazeologiczne (*lexikalische lub phraseologische Interjektionen*), skrótowce wykrzyknikowe (*interjektionale Kurzwörter*) oraz wykrzykniki karykaturalne (*Tarninterjektionen*). W klasyfikacji A. Burkhardta niemożliwe jest jednoznaczne określenie kryterium podziału wykrzykników prymarnych i sekundarnych na podklasy, ponieważ zostały one wyróżnione z uwzględnieniem wielu kryteriów: fonologicznego, morfologicznego i pragmatycznego. Wykrzykniki podstawowe występują zdaniem autora w identycznej lub podobnej postaci w bardzo wielu językach. Są to jednostki jednosylabowe, wykazujące prostą budowę fonologiczną, np. *ah (aa), au (ou), ha, hu, ho, uh, o(h)*. Wykrzykniki dźwiękonaśladowcze zostały wyróżnione na podstawie pełnionej przez nie funkcji, konstytutywnej dla ich nazwy, np. *bums, hui, klapp, knack, patsch, puff*. Formę przejściową pomiędzy tymi wykrzyknikami a wykrzyknikami pozbawionymi funkcji dźwiękonaśladowczej stanowią wykrzykniki ikoniczne. Są to jednostki dopasowane pod względem struktury dźwiękowej do systemu fonologicznego danego języka, których wyrażanie często związane jest z mową ciała, np. *pfui, puh, buh*. Dźwięki, które nie mogą zostać w pełni przedstawione za pomocą liter ze względu na ograniczenia systemu fonologicznego danego języka, autor określa mianem wykrzykników pozornych, np. *haha, hihi*. Ostatnią podklasę wykrzykników prymarnych stanowią kompozycje z wykrzykników podstawowych, np. *aha, oha, oho, juchhei, juppheidi*. W obrębie wykrzykników sekundarnych występują wykrzykniki odczasownikowe, np. *schluck, kreisch, hechel, seufz*, wykrzykniki leksykalne (fazeologiczne), czyli użyte w funkcji wykrzyknika rzeczowniki, przymiotniki i czasowniki oraz wieloskładnikowe frazy, np. *zum Teufel, alle Achtung, Mensch Meier*. Skrótowce wykrzyknikowe, np. *herrje, herrjemine*, stanowią skrócone formy wykrzykników należących do podklasy wykrzykników leksykalnych, a wykrzykniki karykaturalne, np. *potz, sackerlot, sapperment*, stanowią formy zniekształcone tej podklasy. Obok wymienionych podklas wykrzykników A. Burkhardt (1988: 61–62) wyróżnia jeszcze zapożyczenia (*Entlehnungen*), w obrębie których mogą występować zarówno wykrzykniki prymarne, jak i sekundarne, np. *peng*.

Podziału wykrzykników ze względu na liczbę możliwych do wyrażania przez nie stanów emocjonalnych dokonali Gerhard Helbig i Joachim Buscha (2001: 441–442). W swojej klasyfikacji w ramach pierwszej podklasy autorzy wyróżnili stany emocjonalne, takie jak np. radość, wstręt, obawa, a następnie przyporządkowali do nich określone wykrzykniki, jednoznacznie wyrażające dany stan, np. radość wyrażają wykrzykniki *heißa/ heisa, hurra, juchhe*. W ramach drugiej podklasy wyodrębnione zostały wykrzykniki służące do wyrażania różnych stanów emocjonalnych w zależności od kontekstu, np. *ach* – żal, ból, tęsknota, zdziwienie; *ah* – podziw, radość, zdziwienie; *hm* – zadowolenie, aprobata, zamyślenie, zdziwienie. Autorzy podkreślają jednak, że kryterium mono- i polifunkcjonalności wykrzykników jest związane z subiektywną oceną ich wartości emocjonalnej.

Zaprezentowane klasyfikacje wykrzykników ilustrują szerokie spektrum możliwości dokonywania podziałów w obrębie omawianej klasy jednostek na podstawie zróżnicowanych kryteriów. Poza podstawowym podziałem z uwagi na złożoność budowy morfologicznej wykrzykników na wykrzykniki prymarne i sekundarne, inaczej proste i złożone, przybliżone zostały klasyfikacje oparte na kryteriach: syntaktycznym, semantycznym i pragmatycznym. Analizując klasyfikacje proponowane przez językoznawców polskich i niemieckich, można zaobserwować zarówno podobieństwa, jak i różnice w sposobie ujmowania wykrzykników oraz doborze kryteriów ich klasyfikacji. W dalszej części artykułu omówione zostaną najważniejsze spostrzeżenia.

Charakterystycznym elementem wspólnym dla wszystkich przedstawionych klasyfikacji jest wyróżnienie w obrębie klasy wykrzykników podzbioru wykrzykników prototypowych (prymarnych, właściwych, podstawowych). Istnieje zatem określona grupa jednostek językowych, które stanowią punkt odniesienia zarówno dla badaczy polskich, jak i niemieckich. Kolejną cechą wspólną badań polskich i niemieckich jest podział wykrzykników uwzględniający kryterium semantyczne. Jeśli chodzi o klasyfikację w oparciu o kryterium syntaktyczne, występuje ona tylko w językoznawstwie polskim, chociaż kwestia funkcjonowania wykrzykników jako samodzielnych wypowiedzeń, a także relacji zachodzących pomiędzy wykrzyknikami a wypowiedzeniami, z jakimi współwystępują, jest podejmowana również przez badaczy niemieckich. Kryterium syntaktyczne nie stanowi jednak w językoznawstwie niemieckim podstawy do stworzenia odrębnej klasyfikacji wykrzykników.

Na tym tle zarysowują się różnice pomiędzy klasyfikacjami wykrzykników w językoznawstwie polskim i niemieckim. Zasadnicza różnica w ujmowaniu wykrzykników jest widoczna już w sposobie określenia zakresu jednostek przynależnych do tej klasy. Wielu językoznawców niemieckich omawia wykrzykniki w kontekście klasy partykuł (zob. Duden 2006: 604–606, U. Engel 1999: 1176–1179, U. Engel 2009: 439–441, G. Helbig/ J. Buscha 2001: 424, B. Schaeder 2000: 310), co nie ma odzwierciedlenia w językoznawstwie polskim (zob. M. Grochowski 1997: 13–14, R. Laskowski 1984: 32). Wykrzykniki są tutaj bowiem jednoznacznie definiowane jako odrębna klasa jednostek językowych. Zarówno wśród badaczy polskich, jak i niemieckich brakuje natomiast podobnego stanowiska w odniesieniu do kwestii rozróżniania pomiędzy klasą wykrzykników a klasą onomatopei. Wielu spośród nich uważa bowiem onomatopeje i wyrazy onomatopeiczne za podklasę wykrzykników, choć wykazują one nikłe podobieństwo znaczeniowe i funkcjonalne do innych podklas wyróżnionych w po-

szczególnej klasyfikacji. Onomatopeje i wyrazy onomatopeiczne, w przeciwieństwie do większości wykrzykników, posiadają własne reprezentacje semantyczne, a także mogą stanowić człony konstytutywne zdań oznajmujących. Dlatego też uzasadnionym wydaje się stwierdzenie, że onomatopeje i wyrazy onomatopeiczne powinny być omawiane oddzielnie, tj. nie jako podklasa wykrzykników. Kolejne wątpliwości budzi również status wykrzykników odczasownikowych. Wyróżnia się je przede wszystkim w klasyfikacjach badaczy niemieckich, choć wykrzykniki tego typu występują również w języku polskim. Przynależność tych jednostek do klasy wykrzykników jest kwestią sporną ze względu na właściwości wykrzykników odczasownikowych, które wykazują więcej cech wspólnych z onomatopejami i wyrazami onomatopeicznymi.

Analizując przykłady jednostek zaliczanych do poszczególnych podklas wykrzykników, można zaobserwować następującą zależność: podczas gdy w językoznawstwie niemieckim granice pomiędzy poszczególnymi podklasami wykrzykników są dość płynne, w językoznawstwie polskim granice wytyczone przez właściwości syntaktyczne wykrzykników nie pozwalają na uwzględnienie kryterium pragmatycznego przy próbach przyporządkowania tych samych jednostek do różnych podklas. Można zatem stwierdzić, że w językoznawstwie niemieckim o wiele większą uwagę przywiązuje się do próby sklasyfikowania wykrzykników w odniesieniu do ich walorów komunikatywnych.

Z przedstawionych rozbieżności pomiędzy poszczególnymi klasyfikacjami wynikają specyficzne trudności w zastosowaniu modeli teoretycznych w praktyce badawczej. Dotyczą one głównie kwestii włączania w obręb omawianej klasy wyrazów dźwiękonaśladowczych, co ma daleko idące konsekwencje dla określenia zakresu jednostek należących do klasy wykrzykników oraz wpływa na zmianę wartości funkcjonalnych tej kategorii. Najwyraźniej zarysowuje się jednak potrzeba sklasyfikowania wykrzykników w językoznawstwie polskim w oparciu o kryterium pragmatyczne. Klasyfikacja taka pozwoliłaby na dokładniejsze zbadanie potencjału komunikatywnego wykrzykników.

Bibliografia

- Burkhardt, A. (1998), *Interjektionen: Begriff, Geschichte(n), Paraphrasen*, (w:) T. Harden, E. Hentschel (red.), *Particulae particularum: Festschrift zum 60. Geburtstag von Harald Weydt*. Tübingen. 43–73.
- Czochralski, J. (1994), *Gramatyka funkcjonalna języka niemieckiego*. Warszawa.
- Duden. *Die Grammatik*. Band 4. (2006), Mannheim/ Leipzig/ Wien/ Zürich.
- Ehlich, K. (1986), *Interjektionen*. Tübingen.
- Engel, U. (1999), *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik*. Band 2. Heidelberg.
- Engel, U. (2009), *Deutsche Grammatik*. München.
- Grochowski, M. (1988), *Wprowadzenie do analizy syntaktycznej wykrzykników*, (w:) *Polonica*. 13. 85–100.
- Grochowski, M. (1992), *Status semantyczny wykrzykników właściwych*, (w:) *Prace Filologiczne*. 37. 155–163.
- Grochowski, M. (1997), *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*. Kraków.

- Helbig, G./ J. Buscha (2001), *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin/ München.
- Laskowski, R. (1984), *Podstawowe pojęcia morfologii*, (w:) R. Grzegorzczak et al. (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia – Morfologia – Fonologia*. T. 2. Warszawa. 9–57.
- Schaeder, B. (2000), *Interjektion*, (w:) H. Glück (red.), *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart/ Weimar. 310.
- Schwitalla, J. (2003), *Gesprochenes Deutsch. Eine Einführung*. Berlin.
- Trabant, J. (1983), *Gehören die Interjektionen zur Sprache?*, (w:) H. Weydt (red.), *Partikeln und Interaktion*. Tübingen. 69–81.
- Wierzbicka, A. (1991), *Cross-cultural pragmatics: the semantics of human interaction*. Berlin/ New York.
- Wundt, W. (1904), *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte*. Band 1. Leipzig.
- Zifonun, G. et al. (red.) (1997), *Grammatik der deutschen Sprache*. Berlin/ New York.